

Svenska Folkhögskolans Lärarförbund SFHL

Författare:

Kerstin Mustel

Folkhögskolan är en speciell skolform för vuxna som funnits i Sverige sedan 1868. Det är inte alla som känner till att det idag finns fler folkhögskolor än någonsin, närmare bestämt 150 skolor, spridda över hela landet. De flesta av folkhögskollärarna är anslutna till SFHL, Svenska folkhögskolans lärarförbund, som organiserar lärare och rektorer på Sveriges folkhögskolor samt studerande på folkhögskollärarutbildningen. Men idag finns också andra lärarförbund representerade på folkhögskola, främst p.g.a. att fler lärare rekryterats från andra skolformer.

I skrifter som *SFHL 75 år* och *Bengt Bogärdes doktorsavhandling: Svenska Folkhögskolans Lärarförening och staten 1902 - 1970* får vi bilden av en organisation som varit aktiv och livaktig under årens lopp och i hög grad bidragit till att utforma skolformens och lärarnas villkor. SFHL:s dubbla roll som fackförbund och intresseorganisation har gett ett inflytande långt utöver vad man kunnat vänta sig utifrån organisationens storlek. Detta gällde även i de fackliga frågorna. Stor draghjälp hade man av att antalet folkhögskoleutbildade i riksdagen tidigare var många, och de utgjorde ett starkt stöd för folkhögskolan. I *Folkhögskolan 100 år*, som SFHL gav ut 1968, finns ett kapitel om folkhögskolegruppen i riksdagen. Dagens situation är en helt annan.

Hur det hela började. De allmänna folkhögskolemötena på 1800-talet

Folkhögskolan som skolform grundades underifrån och inte av någon officiell myndighet. Det fanns en gemensam idégrund men ingen officiellt fastställd läroplan och inte heller någon speciell lärarutbildning för skolformen. Lärarna fick därmed en betydelsefull roll och stort ansvar för folkhögskolans utformning. I början anställde man en föreståndare, som också var huvudlärare, och en andre lärare på varje skola. Senare tillkom lärare i s.k. övningsämnen. Vid sekelskiftet 1900 hade 30 folkhögskolor startat, och de låg utspridda över landet på stort avstånd från varandra. Lärarna kände ett stort behov av att diskutera gemensamma frågor och så uppstod en tradition att skolorna i tur och ordning inbjöd varandra till lärarmöten. Vid det första lärarmötet i Jönköping 1877 var 17 av de dåvarande 23 folkhögskolorna representerade. Man diskuterade i förväg inlämnade ämnen som " Vill vi rekrytera elever ur andra samhällsklasser än allmogens? Hur ska en tryggad ålderdom för lärarna kunna ordnas? Ska lärarna vara objektiva i sin undervisning i religiösa och politiska frågor? Hur kan folkhögskolan samverka med universitetsbildningen? Ska vi begära att folkhögskolan ska övertas av staten eller ska vi bara begära statsunderstöd? Och så fortsatte det.

Folkhögskollärarna organiserar sig

1892 valde man på ett lärarmöte ett "verkställande utskott" som skulle bevaka folkhögskolornas gemensamma bästa med hänsyn till regering och riksdag. Ledamöter blev de sedermera legendariska föreståndarna Herman Odhner, Leonard Holmström och Teodor Holmberg. Detta är bakgrunden till bildandet av Svenska folkhögskolans Lärarförening 1902.

Den första fackliga fråga som löstes var lärarnas pensionsrätt, den första skolpolitiska var höjda statsbidrag till folkhögskolorna samt elevstipendier. Föreningen utverkade pensionsrätt för de manliga ämneslärarna 1907, för de kvinnliga ämneslärarna och övningslärarna 1919.

SFHL har alltid varit en lärarorganisation med den dubbla målsättningen att värna både om medlemmarnas fackliga villkor och om folkhögskolans möjligheter att verka som alternativ skolform. Varför var det en lärarförening som tog på sig ansvaret att föra folkhögskolans talan? Varför inte ägarna, huvudmännen? Ja, det var nu så att folkhögskolan på den här tiden helt formades av sina föreståndare och lärare, och stödföreningen eller landstinget bakom folkhögskolan var nöjda med att hålla sig i bakgrunden. Lärarnas starka ställning på folkhögskolan blev därmed en tradition. Lärarna sökte sig också tidigt en bundsförvant i Skolöverstyrelsen, och det var på deras begäran som den förste folkhögskoleinspektören tillsattes 1913. Även i dagens folkhögskola ser många ett starkt lärarinflytande som naturligt, men här har det med tiden skett en rollförskjutning till huvudmännens förmån. 1991 förlorade lärarna sitt tidigare förordningsstadgade pedagogiska ansvar. Det har inte varit en helt konfliktfri förändring.

Intressekonflikter mellan folkhögskolans frihet och lärarfackliga krav

Mellan SFHL:s fackliga och folkbildningspolitiska uppgifter har hela tiden funnits en viss spänning. Under de första femtio åren var den folkbildningspolitiska helt dominerande.

Men det fanns även då intressekonflikter mellan föreståndarna/styrelserna och lärarnas fackliga krav, inte minst när det gällde rätten att fritt tillsätta och avskeda anställda. Även lärarnas krav på anslutning till statligt reglerade löner vållade konflikter inom lärarföreningen. Lärarna var lågt avlönade och krävde förändringar, och de såg den statliga löneregleringen som en garanti för rättvisare löner och pensioner. Rektorerna och styrelserna såg löneregleringen som ett stort ingrepp i folkhögskolans frihet. Först när folkhögskolorna började få svårt att rekrytera goda lärarkrafter tog lärarföreningen ställning för en statlig reglering och förde en lång och enveten kamp tills det lyckades. 1919 blev lärarlönerna i viss mån statligt reglerade och kom i paritet med realskolans lärare.

Lönerna justerades emellertid inte upp i samma takt för de olika skolformerna vilket vållade SFHL en ständig lönekamp. Löneregleringarna 1938 och 1942 innebar att folkhögskolans ämneslärare fick fortsatt paritet med realskolans adjunkter men det uppnåddes först efter många uppvaktningar och aktioner från föreningens styrelseman hade ju inte förhandlingsrätt på den här tiden. Först 1942 fick folkhögskolans

kvinnliga lärare lika lön för lika arbete. 1947 blev folkhögskolan ställd utanför de löneökningar övriga lärargrupper fick och det blev startskottet till en ännu mer utdragen och seg lönestrid innan folkhögskollärarna till slut fick statligt reglerade löner och pensioner 1954. Idag är det löneskillnader gentemot gymnasielärarna som är SFHL:s utgångspunkt vid förhandlingar.

Undervisningstiden var en annan knäckfråga. Folkhögskolorna hade ju internat och lärarna förväntades delta i de gemensamma aktiviteterna där. 1942 fick folkhögskollärarna reglerad undervisningsskyldighet. I en löneproposition 1950 satte staten som villkor för lönehöjningar en kraftigt ökad undervisningstid. Det avvisades bl.a. med hänvisning till internatets sociala åtaganden.

Jämställdheten

De kvinnliga lärarna var länge i stark minoritet. Vid folkhögskolemötet 1942 framhöll SFHL det absurda i att det fanns samskolor och skolor med en majoritet av kvinnliga elever utan en enda kvinnlig lärare, och påpekade att själva det demokratiska ansvar som folkhögskolan representerade, krävde större likställdhet mellan man och kvinna. Förhållandet manliga - kvinnliga lärare var 1942:

Manliga ordinarie lärare: 164 Kvinnliga ordinarie lärare: 7

Manliga extra ordinarie: 78 Kvinnliga extra ordinarie: 28

Det innebar också att SFHL länge var ett mansdominerat fackförbund, med långt fler manliga medlemmar för att inte tala om styrelseledamöter. Och fortfarande har SFHL bara haft en kvinnlig förbundsordförande under hela sin historia.

Svenska Folkhögskolans Lärarförening blir fackförbund

Protokollen från SFHL:s lärarmöten var länge utförliga diskussionsprotokoll, vilket gör dem till en guldgruva för den intresserade. På 50-talet pågick en stundtals mycket häftig debatt, då starka krafter inom SFHL till slut tvingade fram en omprioritering av lärarföreningens uppgifter. Tidskriften Folkhögskolan är ett exempel på dragkampen. Tidvis var den ett kamporgan och en opinionsbildare, men under 50-talet gällde att den helst skulle renodla den pedagogiska sidan medan endast rent principiella frågor av facklig eller ekonomisk art skulle få plats vid sidan av den pedagogiska debatten. Facklig debatt skulle ske på annat håll. Det gav upphov till slitningar. Och man ville framför allt bryta rektorsdominansen och låta lärarna som var många fler till antalet, inta sin rättmätiga andel av makten inom lärarföreningen

1963 ombildades SFHL och fick en striktare facklig organisationsstruktur med valda ombud, en distriktsorganisation och ett ombudsmöte som högsta beslutsinstans. 1964 trädde förändringen i kraft och då hölls det första ombudsmötet med valda ombud. En ny stadga antogs för förbundet och för distrikten. De 8 distrikten fick utökade uppgifter och deras styrelser utsåg fackliga, pedagogiska och internationella sekreterare. SFHL fortsatte som förut att arrangera folkhögskollärarnas yrkesmässiga fortbildning, men nu via de pedagogiska sekreterarna, och den fackliga utbildningen som utgick från förbundskansliet kompletterades med kurser som ordnades av distriktens fackliga sekreterare, vilka också var behjälpliga vid lokala förhandlingar. De internationella sekreterarna anordnade kursdagar och var rådgivare vid internationellt

samarbete. 1976 antogs ett fackligt handlingsprogram och organisationen bytte namn till Svenska folkhögskolans lärarförbund. 1992 bildades särskilda rektorsavdelningar. Så skapades en organisation på förtroendemannabasis, med ett rikskansli med några få anställda, och i distrikt och lokalavdelningar ett stort antal förtroendevalda. Detta förhållande finns kvar ännu idag.

Förhandlingsrätt, MBL och facklig samverkan med andra förbund

En dramatisk förändring ur facklig synpunkt var förhandlingsrätten för de offentligt anställda 1966. Folkhögskollärarna fick nu både full förhandlingsrätt och strejkrätt. Förut gällde överläggningar med departementet. När arbetsrättslagarna kom under 70-talet innebar de ökad lokal och regional facklig aktivitet och ledde till en intensiv kursverksamhet inom SFHL. Statistiken visade att SFHL varje år under 70-talet i snitt nådde hela 390 deltagare, distriktskurserna inräknade. Inte dåligt för ett förbund med då bara 1600 aktiva medlemmar! Samverkan skedde med Lärarförbundet inom förhandlingskartellen TCO-S.

Utredningar om sammanslagning med andra lärarorganisationer har varit aktuellt vid tillfällen när SFHL mötts av ökade arbetsuppgifter samtidigt som resurserna varit begränsade. Den första 1978-80 föranleddes också av att TCO och TCO-S, där SFHL var aktiv medlem, uttalat sig för att de små förbunden borde uppgå i större enheter, och av att Sveriges Lärarförbund och Svenska Facklärarförbundet tagit kongressbeslut om en utredning om sammanslagning.

Den andra 1986 - 89 kom till därför att SL och SFL nu beslutat om sammanslagning och av att TCO-S upphörde som förhandlingskartell. Den lösare organisation som trädde i stället, TCO-OF, lämnade enligt sina stadgar över förhandlingsrätten till förbunden. Men SFHL:s båda utredningar kom efter rådslag och enkäter bland medlemmarna fram till samma slutsats: Medlemmarna vill ha kvar SFHL som folkhögskollärarnas fackliga organisation, och orsaker som de angav var den större närheten mellan styrelse/kansli och medlemmar, de korta beslutsvägarna, den större demokratin inom förbundet samt för att man trodde sig bättre kunna slå vakt om folkhögskolans särart i ett eget yrkesförbund. Men frågan har dykt upp igen, i nutid, och idag diskuterar man utökad samverkan med Lärarförbundet. Något beslut har ännu inte fattats.

Demokrati och samverkan

Elevorganisationen SFEF bildas 1965 och ett närmare samarbete mellan SFHL och SFEF inleddes med regelbundna träffar och samtal över gemensamma frågor. De revolutionära och antiauktoritära 1968- stämningarna påverkade utvecklingen av den interna demokratin i folkhögskolan. Skoldemokrati blev ett honnörssord på 70-talet. Folkhögskolan skulle vara demokratifostrans skolform, och 1977 års folkhögskoleutredning satte skoldemokratin i högsätet med stadgar om ansvar och befogenheter för både kursråd, elevråd och lärarråd. I samma anda inbjöds SFHL och SFEF att delta i olika samrådsgrupper och konferenser med SÖ, Landstingsförbundet och RIO. Elevorganisationen finns tyvärr inte kvar sedan några år tillbaka.

SFHL hade hittills fungerat som enda intresseorganisation för både lärarna och folkhögskolorna. 1963 bildas RIO, Rörselefolkhögskolornas intresseorganisation för att tillvarata de renodlade huvudmannaintressena. SFHL kunde därmed avlastas en del av det ansvar man tagit för folkhögskolornas utveckling.

Förhandlingsämnen i senare tid

Något som alltid varit typiskt för folkhögskolevärlden är att kursutbudet och formerna för kurserna kan förändras rätt drastiskt från ett år till ett annat. Ofta har det inneburit att villkoren för den nya verksamheten inte stämmer med det tidigare och inte är reglerade i avtal. Så var det t.ex. med de s.k. samverkanskurserna som kom under 70-talet och gav upphov till fackliga problem med arbetstider, resor och löner.

80-talet dominerades av SFHL:s stora lönerevisionskampanj. SFHL misstänkte att många medlemmar hade felaktiga löner och kallade samtliga lokalavdelningar till kurser där man gemensamt räknade ut alla folkhögskollärares löner efter genomgång och klargörande av

de många snåriga förändringar som gjorts 1966 - 1984 i löneavtalen. 108 folkhögskolor hade betalat ut för låga löner och stämde av SFHL via huvudorganisationen TCO-S till AD. Alla 108 skolorna hade gjort sig skyldiga till fel tillämpningar av avtal och brister i matrikelföring, och tvingades betala ut löner retroaktivt. För att få en bild av omfattningen räcker det att säga att de fyra skolorna som var med i AD-målet brutit mot avtalsregler vid mer än 60 tillfällen och 18 lärare hade fått 415 000 kr mindre i lön än de skulle ha haft. Sammanlagt fick SFHL:s medlemmar 12 miljoner kr retroaktivt.

SFHL och de statliga folkhögskoleutredningarna

70-talets stora folkhögskoleutredning, 1973-1976, gick i demokratins tecken. Där ägnades ett helt kapitel åt samverkan inom skolan. I den förordning som sedan följde fanns bestämmelser om att varje folkhögskola skulle ha en egen styrelse, lärarråd och kursråd. Ett annat kapitel i utredningen ägnades åt folkhögskolans metodik, lärarrollen och problemcentrerade studier.

I utredningen satt en rad folkhögskolemänniskor, bl.a. SFHL:s ordförande Karl Högmark som sakkunnig och folkhögskolläraren Margret Kihlén som en av sekreterarna. Och SFHL:s eget förslag till målsättningsparagraf, som lades fram i SFHL:s remissyttrande, antogs:

"Folkhögskolan skall främja allmän medborgerlig bildning, verksamheten skall till innehåll och form vara sådan att den ökar individens medvetenhet om sina egna och omvärldens villkor, vidgar förmågan att känna och uppleva, utvecklar kritiskt omdöme, självständighet och samarbetsförmåga, ökar förmågan att vara skapande samt stärker viljan och förmågan att i solidaritet med andra aktivt påverka arbetsliv och samhälle."

Målsättningen har följt folkhögskollärarna som en ledstjärna sedan dess - och gör delvis fortfarande, trots att det sedan 1991 inte längre finns någon statlig detaljstyrning av folkhögskolan. Andra synpunkter och krav som SFHL fick tillgodosedda var att det på varje skola skulle finnas ett reglemente och en egen styrelse med lärar- och

elevrepresentation, samt att folkhögskollärare som alla andra skulle omfattas av anställningsskyddslagen, och inte kunna avskedas för sina åsikters skull.

Det dröjde inte så länge förrän nästa utredning om folkhögskolan kom - 1988-1990 arbetade den s.k. folkhögskolekommittén. Undertecknad var då SFHL:s ordförande, och deltog i utredningen som TCO:s expert. Det fanns nu ett stort övergripande organisatoriskt/ekonomiskt syfte: att avreglera de statliga lärar- och rektorstjänsterna och omvandla statsbidragssystemet till ett decentraliserat och från staten avreglerat system. Det var samma tankar som bakom den då nyligen genomförda kommunaliseringen av grundskolan. I slutändan kom en proposition som helt lämnade åt sidan en rad av kommitténs förslag, bl.a. förslaget till förordning. SÖ upphörde att existera, huvudmannainflytandet stärktes, ett folkbildningsråd skapades, och som ett led i denna decentralisering ansåg sig inte staten vilja fastställa några som helst detaljregler om skolornas inre verksamhet. Folkhögskolorna fick en stor frihet och folkbildningen fick som främsta uppgift att nå de prioriterade lågutbildade grupperna i samhället. Men nyordningen innebar också en ökad polarisering mellan beslutsfattare och verkställare på folkhögskolan. Samtidigt försvann en del för lärarna intressanta delar av tidigare förordning: de centrala behörighetsbestämmelserna, rätten till s.k. B-avdrag för fortbildning, bestämmelserna om den inre demokratin

Några SFHL-krav som tillgodosågs var att det fortfarande måste finnas en allmän kurs på varje skola och att studieomdöme och egen kvotgrupp förutsattes vara kvar som tidigare. Vidare att fritidsledarlinjer och olika typer av yrkesförberedande kurser, bl.a. estetiska, skall ligga kvar på folkhögskolan. SFHL hävdade att sådana kurser har en tradition på folkhögskola och är väl förenliga med folkbildningstanken.

Två avtalsområden

Omorganiseringen 1991 innebar också att folkhögskolan splittrades på två avtalsområden, det landstingskommunala och det privata. I stället för att inom TCO-S förhandla med SAV, statens arbetsgivarverk, blev nu SFHL medlem av både OFR och PTK för att kunna förhandla med dels landstinget och dels Arbetsgivaralliansen. Lönerna blev individuella som på så många andra områden, vilket initialt vållade en del problem att hantera. Lokala förhandlingar ökade i betydelse och SFHL:s små lokalavdelningar fick ta på sig ett ökat ansvar.

De pedagogiska och internationella frågorna

Redan på 50-talet fanns i SFHL ett pedagogiskt och ett internationellt råd inom förbundsstyrelsen. Den traditionen har fortsatt och utvecklats. 1978 antogs ett utbildningspolitiskt program. SFHL arbetade länge för att få en egen lärarutbildning och det lyckades 1971, då Folkhögskollärlinjen vid Linköpings universitet inrättades. SFHL:s distrikt ansvarade varje år för pedagogdagar gemensamma för alla folkhögskolorna inom distriktet. De pedagogiska sekreterarna fick ett symboliskt arvode från fortbildningsavdelningen i Linköping för detta arbete. Efter decentraliseringen och avstatligandet av de svenska folkhögskolorna 1991 gick ansvaret för fortbildningen officiellt över till folkhögskolornas huvudmän, men vissa distrikt fortsatte med egna studiedagar trots detta. Det har funnits flera aktiva rörelser inom lärarkåren för att reformera pedagogiken. Mest känd är Progressiv folkhögskola på 70-talet, och Offensiv Folkbildning idag.

Folkhögskolor och folkhögskollärare har alltid haft ett starkt internationellt intresse med inriktning på solidaritet med u-länderna, kamp för demokratiska värden och för folkbildning. Det är därför naturligt att SFHL har ett internationellt idé- och handlingsprogram och är med i flera internationella organisationer. SFHL är aktivt i Nordiska Folkhögskolerådet, som förbundet var med och startade 1956, och i EAEA, European Association for the Education of the Adults. SFHL samverkade med SIDA och Folkbildningsförbundet och SFEF under 70- och 80-talet, med att fördela Sida-medel för u-landsinformation och internationalisering i folkhögskolan, och hade ett särskilt samarbetsavtal med polska folkhögskolor. SFHL är det enda förbund som har en solidaritetsfond med kontinuerlig insättning från medlemsavgifterna. Den inrättades 1987 och fungerar fortfarande. Många lokalavdelningar är initiativtagare och samarbetspart till biståndsprojekt i tredje världen och i Östeuropa. Folk development colleges i Tanzania, byfolkhögskolan Jagriti Wihara i Indien, kooperativ i Chile och Argentina, kvinnoprojekt i Nicaragua är några exempel. Det internationella engagemanget har stora möjligheter att öka sedan staten 2008 tillfört extra resurser för internationell samverkan. Idag deltar också många folkhögskolor i EU-projekt.

Vilket forskningsunderlag finns på TAM?

Det finns en hel del intressant material för den intresserar sig för skolformen och för SFHL på TAM, där SFHL:s arkiv förvaras. Inte minst gäller det den första tiden när folkhögskolan som skolform startade. Här finns *Svenska folkhögskolans årsbok 1904-1918* och *Tidskriften Folkhögskolan 1920 - nutid*, en riktig guldgruva för forskare. Dessutom styrelseprotokoll och från lärarmötena/ombudsmötena motioner, styrelseförslag, verksamhetsberättelser och protokoll. Det finns en del luckor men i det befintliga materialet avspeglas dels folkhögskolans historia, debatter, glädjeämnen och kriser, ur lärarnas och rektorernas synvinkel, dels fackliga och organisatoriska händelser av vikt. Förhållandet till staten och andra skolformer, lärarnas arbetsvillkor, pedagogiska frågor m.m. varvas med förhandlingsprotokoll, rapporter om folkhögskolornas verksamhet i hela landet, nordisk och internationell samverkan m.m. Förutom Svenska Folkhögskolans Lärarförbunds fackliga dokument finns på TAM också verksamhetsberättelserna från inte mindre än 112 folkhögskolor från deras start till slutet på 1960-talet. Där finns också Lärarminnen i 3 delar som Folkhögskolans Veteranförening gett ut och som ger personliga glimtar av hur det varit att vara lärare eller rektor på en folkhögskola och hur olika kurser utvecklats.

Från åren 1902-1920 finns intressanta kombinerade person- och föreningsarkiv för Herman Odhner, Einar Odhner, J.V. Jonsson, och Hjalmar Heden. Dessutom finns fotoalbum och klippböcker från samma tid.

Artikeln har skrivits för webbplatsen Lärarnas historia och publicerades i mars 2010. För källreferens ange: Författare, Artikeltitel, www.lararnashistoria.se, 2010.